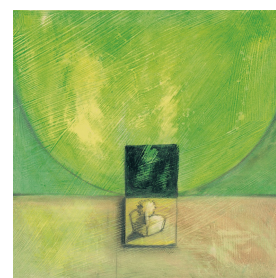

In dialoog met Don Bosco een opvoedingsproject

Met de opvoedingsdoelen naar de werkvloer

**Opvoeden tot verbondenheid in het secundair
onderwijs**

Ideeën in verband met het opvoeden tot verbondenheid

**samen
DON BOSCO
zijn plaats
geven**

1. Voorafgaande opmerkingen

- 'Nu geven we dit project uit handen. We vertrouwen het toe aan veel mensen die dagelijks met jongeren in dialoog gaan. Het zal zijn werk gedaan hebben als teamvergaderingen, klassenraden, schoolwerkplannen, directieraden, vakwerkgroepen, individuele handelingsplannen... de ideeën die hier verwoord worden, integreren in het dagelijkse pedagogische werk.' (In dialoog met Don Bosco: een opvoedingsproject, p. 99).
- Verbondenheid is één van de doelen die in het opvoedingsproject naar voor wordt geschoven en waaraan in een Don Boscoschool wordt gewerkt. Ook al wordt het in deze context apart behandeld, het moet steeds verstaan worden in relatie met de drie andere opvoedingsdoelen (vrijheid, verantwoordelijkheid en zingeving) en in het perspectief van de integrale ontwikkeling van de jongeren.
- De omschrijving van de opvoedingsdoelen in het opvoedingsproject gebeurde tegen de achtergrond van het daar gehanteerde mensbeeld, maar ook vanuit de ruimte en de tijd waarin we opvoeding gestalte moeten geven d.w.z. Vlaanderen bij het begin van de 21ste eeuw.
- In de maatschappij waarin wij leven dient de hedendaagse opvoedingswerkelijkheid zich aan als een veelheid van ideeën, stromingen, normen, levenswijzen, waarden, ... waarin vaak weinig ordening te vinden is. Omdat we ons met ons opvoedingsproject midden in die veelheid plaatsen, komen we in een spanningsveld terecht van ons aanpassen aan die werkelijkheid en tegelijkertijd ons kritisch ertegenover opstellen. Vandaar dat we opteren voor een communicatief opvoedingsmodel. Als opvoeder staan we in de ruimte tussen de vele opvattingen en reflecties die jongeren hebben bij de vragen die ze zich stellen i.v.m. het leven in het algemeen en relaties in het bijzonder. Wanneer we deze elementen in een gesprek met de jongeren kunnen opnemen ontstaat groei naar meer menselijkheid en wordt verbondenheid gerealiseerd.
- De (nieuwe) personeelsleden moeten gemotiveerd worden tot en ondersteund worden bij deze waardenopvoeding.
- Naast formele (vormings)momenten bieden ook informele gesprekken inspiratie om van het opvoeden tot verbondenheid werk te maken.
- Nieuwe personeelsleden zullen zich vlugger zeker voelen i.v.m. deze waardenopvoeding wanneer zij in hun eerste jaar in het onderwijs op een systematische en deskundige manier begeleid worden.

2. Tekst uit het opvoedingsproject: verbondenheid

'Een mens draagt niet alleen verantwoordelijkheid voor zijn medemens en maatschappij, maar zijn persoonlijk levensproject wint aan kwaliteit naarmate hij zich aan die medemens en de ruimere gemeenschappen kan toevertrouwen. Iedere mens heeft recht op geven en ontvangen in relaties, ook een jonge mens in zijn relaties tot volwassenen, zijn ouders in de eerste plaats.

Meer dan vermoed wordt, is het levensproject van een mens afhankelijk van en getekend door de vorige generaties. De wijze waarop ieder individu die invloed gebruikt, bepaalt in grote mate zijn persoonlijk levensproject.

Daarom zal iedere opvoeding oog hebben voor deze contextuele en delicate dimensie van het bestaan en voor de kunst of de kunde andere mensen nabij te zijn en zich aan andere mensen toe te vertrouwen. Door zijn eigen particulier levensverhaal van verbondenheid in communicatie te brengen zal de opvoeder de jongere zicht laten krijgen op die dimensie. Op zijn beurt zal die jongere verbondenheid leren integreren in zijn persoonlijk bestaan.

Het ethisch bewustzijn grenst niet uitsluitend aan inzet en engagement, maar reikt veel verder dan dat. Daarom verbreedt of verruimt de verbondenheid de verantwoordelijkheid.'

In dialoog met Don Bosco: een opvoedingsproject, Don Bosco Centrale, Sint-Pieters-Woluwe, p. 35-45

3. Inhoud

- Don Bosco was ervan overtuigd dat de positieve waarde van goede relaties in een groep voor de opvoeding heel belangrijk zijn.
- Verbondenheid staat nooit op zichzelf. Ze staat ten dienste van en maakt deel uit van het proces van volwassenwording, van menswording.
- Jongeren leven in verschillende opvoedingsmilieus die ieder hun invloed hebben. De kwaliteit van de relaties bepaalt ook daar de opvoedkundige waarde.
- Verschillende actoren spelen in het proces van volwassen worden van jongeren een belangrijke rol: ouders, familie, buurt, school, jeugdbeweging, ... maar ook opinie-makers zoals de media, ideologieën, reclame, ... Volwassen worden is een kwestie van leren verwerken van wat men van anderen in de wisselende omstandigheden van het leven heeft meegekregen. In die zin is volwassen worden een emancipatieproces dat zich in een relationele context afspeelt, waardoor de jongere zijn eigen persoonlijkheid vormgeeft.
- Het gezin is de voornaamste opvoedingsgemeenschap en draagt - na de jongere zelf - de grootste verantwoordelijkheid bij de opvoeding. In het gezin worden de waarden en beginselen die in de samenleving belangrijk zijn, doorgegeven. Naast die oriënterende functie van het gezin is de affectieve dimensie erg belangrijk. Als die goed is voelt een jongere zich veilig, zeker en thuis. Vooral het gevoel van zekerheid dat iemand in het ouderlijke gezin al dan niet krijgt, kan veel invloed hebben op de latere levensloop. Aanvaarding leidt tot vertrouwen in het leven en helpt de jongeren zich toe te vertrouwen aan anderen. Uit zijn eigen ervaring kende Don Bosco het belang van een goede thuissituatie. Vandaar dat hij dit aspect ook heeft opgenomen in zijn opvoedings-systeem. Hij wilde dat er binnen zijn werken een goed familieklimaat heerste.
- De leerkracht/opvoeder moet er zich bewust van zijn hoe de loyaliteit tegenover de vorige generatie een heel voorname rol speelt in de concrete gedraging van een jongere.

- Dit emancipatieproces krijgt steeds een particuliere invulling. Jongeren worden opgeroepen om op een persoonlijke manier inhoud te geven aan hun levensproject. Daarom is het belangrijk dat de opvoeder zijn levenswaarden communiceert maar eveneens dat hij de jongere ook structuren en methodieken aanreikt om zijn levensproject te toetsen en te bevragen. Het is belangrijk dat jongeren dit leren doen in communicatie met de mensen die hen omringen en in een kritische reflectie op de werkelijkheid waarin zij staan.
- Opvoeden tot verbondenheid draagt een preventief karakter in zich. Ervaringen van verbondenheid maken mogelijk dat jongeren een respectvolle basishouding ontwikkelen ten opzichte van elkaar. Deze ervaringen voeden hun inlevingsvermogen en laten hen van binnenuit groeien naar een respectvolle houding. (Zie Project verbondenheid van Gie Deboutte).
- De mens wordt niet alleen getekend door zijn drang naar verbondenheid. In hem leeft ook het verlangen naar afstand en onafhankelijkheid. Vanuit de ervaring dat je met anderen verbinden ook pijn en verdriet inhoudt roept verbondenheid vaak ook huiver op. Jongeren uit gebroken gezinnen kennen soms angst om zich te binden. Met verbondenheid betreden we voor hen een zeer kwetsbaar domein.
- Verbondenheid veronderstelt kunnen omgaan met het verschil. Mensen verschillen van elkaar: karakterieel, van geslacht, van seksuele geaardheid, van generatie, cultureel, in wat men wil bereiken, in waarden, Deze verschillen mogen niet genegeerd worden, want echte verbondenheid ontstaat pas als de eigenheid van elk van de betrokkenen en dus het verschil erkend wordt. Verbondenheid vraagt dat we het wantrouwen verbonden met dit verschil durven loslaten en dat we ons richten op ons verlangen naar intimiteit.
- Opvoeden tot verbondenheid is zoals gelijk welke andere opvoeding een relationeel gebeuren. De kwaliteit van de relatie leerkracht-jongere zal in grote mate mee bepalen of van een leerkracht aanvaard wordt dat hij probeert nabij te zijn en de jongere aanspoort tot kwetsbare nabijheid. Communicatie en respect zijn hierbij belangrijke hefboomen.
- Jongeren hebben nood aan oefenplaatsen en -kansen om zich gaandeweg deze verbondenheid eigen te maken. Een school moet hun deze ruimte bieden.
- In het opvoeden tot verbondenheid ben je als leerkracht (zoals voor het geheel van het onderwijs- en opvoedingsgebeuren) je eigen instrument. Je draagt jezelf altijd mee: je eigen opvattingen, ervaringen, waardenhiërarchie, kwetsuren, angsten en onvrijheden, verworven vrijheid, ... Het is dan ook belangrijk dat je als leerkracht een goed beeld van jezelf hebt.
- Het leren aangaan van relaties zal steeds in overeenstemming moeten zijn met de leeftijd, verantwoordelijkheidszin, maturiteit... van de jongeren.
- Een opvoeder kan pas goed aan opvoeding doen wanneer hij weet heeft van de leeftijdsgroepen waarin de jongeren die aan hem zijn toevertrouwd, zich bewegen en van wat daarin omgaat. Die leefwereld naar waarde weten te schatten en hem kunnen opnemen in het geheel van de opvoeding, is een positief gegeven.
- De leerkracht/opvoeder vindt in die formele groepen een groot en belangrijk arbeidsveld. Hij kan de groeps sfeer bevorderen en initiatieven nemen of communiceren om aan groepsopbouw te doen. Hij kan zijn persoonlijk aanvoelen en beleven van groepsprocessen in dialoog brengen en zo zijn jongeren kansen bieden om te leren uit die omstandigheden. Hij kan een experimenteerruimte bieden voor sociale rollen.

- Opvoeding speelt zich niet alleen af binnen de relatie van twee individuen, maar ook steeds in een ruimer klas- of leefgroepverband.
- Opvoeden tot verbondenheid is tevens werken aan het welbevinden van ieder jongere afzonderlijk maar ook aan het algemeen welbevinden van de hele klas. Een positief klasklimaat helpt immers probleemsituaties te voorkomen en wekt positieve energie op.
- Leeftijdsgroepen ontstaan min of meer spontaan en informeel. In klas- en leefgroepen hebben de jongeren elkaar niet gekozen. Ze zijn volgens één of ander criterium samengezet. Dat alles resulteert in een heel ander soort relaties. Toch zijn veel processen en ervaringen vergelijkbaar. Ook in een klas- of leefgroep leren jongeren sociale vaardigheden, kunnen ze experimenteren met sociale rollen en komen ze in contact met uiteenlopende waardepatronen.
- Een klas- of leefgroep is méér dan de som van de individuen die samen zitten. Elke jongere apart kan bijvoorbeeld best een aangename en interessante persoon zijn, maar in groep blijken die jonge mensen zich soms heel anders te gedragen. Binnen een groep reageren mensen op elkaars aanwezigheid; er is interactie en communicatie. Elk individu wil zich een plaatsje veroveren in de groep. Een individu kan ook niet helemaal in de groep opgaan. Er moet altijd een stukje privé-terrein overblijven dat beschermd moet worden. Die territoriumstrijd ligt vaak aan de basis van onverwacht gedrag.
- Bij het ontstaan van een nieuwe groep of wanneer een nieuwe jongere bij de groep komt, kan men duidelijk merken hoe elk groepslid op zoek gaat naar een bepaalde rol die hij binnen de groep kan opnemen. Wanneer men zich echt onveilig voelt, kan dat zelfs leiden tot een 'gespeelde' rol. Dat soort rolgedrag kan op de duur een harnas vormen waarbinnen men zich verschuilt, maar waar men ook niet meer zo gemakkelijk uit kan. Het is dus absoluut noodzakelijk te weten te komen of ieder zich goed voelt in de rol die hij binnen de groep heeft.
- Binnen dergelijke groepen van jongeren ontstaan conflicten of crisissituaties. Dat hoort nu eenmaal bij elke vorm van samenleven. Belangrijk is dan ook die crisissituaties te zien als groeimomenten in de relaties binnen de groep. Preventief kan men werken aan het opstellen van gezamenlijke afspraken. Wanneer jongeren in groep hebben uitgemaakt wat de sfeer in de groep bevordert en wat die stuk maakt, staan ze allicht open voor het opstellen van groepsregels. De waarden op zichzelf staan daarbij niet zozeer in vraag, wel hoe men er gezamenlijk verantwoordelijk voor is en op welke manier alles praktisch georganiseerd zal worden.
- Meer dan vroeger zoeken jongeren naar ruimtes waar ze spontaan kunnen zijn, waar ze in vertrouwen kunnen praten over dingen die hen bezighouden, waar ze hun gevoelens kwijt kunnen. Vaak kunnen ze met hun onzekerheden nergens anders terecht dan bij vrienden, bij gelijkgezinden, bij de zogenaamde peergroup. Die groep heeft een cruciale rol als plaats voor ondersteuning en als bron van beïnvloeding. Voor jongeren betekent dit dat zij naast of buiten hun opvoeders over een belangrijk referentiepunt beschikken. Jongeren worden niet langer alleen door hun opvoeders opgevoed, maar ook door leeftijdgenoten. Het opvoedingsproject beklemtoont de positieve ondersteuning die een peergroup kan betekenen voor het geluk en de ontwikkeling van jongeren.

4. Toepassingsvelden

- Het mensbeeld dat aan het opvoedingsproject ten grondslag ligt hanteert verbondenheid (relaties) als een van de constituerende dimensies van de menselijke persoon. Hierbij worden verschillende aspecten van verbondenheid onderscheiden: verbondenheid met zichzelf, verbondenheid met de cosmos, de natuur, de dingen en de materialen, verbondenheid in een één-één relatie, verbondenheid in en met een groep, maatschappelijke verbondenheid en verbondenheid met het transcendent. Deze verschillende elementen vormen de leidraad om de vele mogelijkheden om in schoolverband op te voeden tot verbondenheid te ordenen.
- De drie stijkenmerken uit het salesiaanse opvoedingsproject - een communicatieve, assisterende en evangelische stijl - sluiten sterk aan bij verbondenheid.
- I.v.m. verbondenheid kan verder het onderscheid gemaakt worden tussen het relaties kunnen aangaan en relaties kunnen toelaten.
- In de mate dat leerlingen mogen zien en ervaren dat een leerkracht zich verbindt, in de zin van zich engageert, zullen leerlingen zich ook uitgedaagd weten om zich met iets te verbinden en zich hiervoor in te zetten.

Verbondenheid met zichzelf

- De leerlingen hebben op de eerste plaats een band met zichzelf. De (on)verbondenheid van de jongere met zichzelf uit zich vaak in hoe (on)gezond hij leeft, hoeveel of hoe weinig aandacht hij heeft voor zijn uiterlijk. De mate waarin de mens respect toont voor zichzelf is een maatstaf voor de verbondenheid van de mens met zichzelf. Zelfzorg (hygiëne, gezondheid, ontspanning,...), lichaamsbeleving, zelfwaardergevoel, ... zijn hiervan uitdrukking. Zowel binnen het lesgebeuren als daarbuiten kan hieraan gewerkt en toe opgeroepen worden.
- In verbondenheid leven met zichzelf heeft veel te maken met zelfacceptatie. Jongeren staan op dit vlak vaak onder een grote sociale druk om mee te doen met een aantal maatschappelijke trends en zich te conformeren aan verwachtingen van de vriendengroep. Werken aan verbondenheid met zichzelf is dan ook werken aan weerbaarheid die jongeren helpt om weloverwogen 'neen' te zeggen tegen die trends en de sociale druk te weerstaan.
- Ook de zoektocht van jongeren naar zichzelf, 'wie ben ik?' en 'waarom leef ik?', is gelinkt met de vraag naar verbondenheid met zichzelf. Het is belangrijk leerlingen te laten nadenken waarom ze iets doe, of dit gedrag uit hun binnenste komt. Ook dit is een teken van verbondenheid met zichzelf.
- Heel wat van de individuele ondersteuning die binnen een school aan een leerling geboden wordt overstijgt het leren en de leerstof in strikte zin. Titularissen, groene leerkrachten, de leden van de cel leerlingbegeleiding, clb-medewerkers, ... hebben tevens oog voor het feit of leerlingen zich goed in hun vel voelen en trachten daartoe bij te dragen.
- Door jongeren te helpen hun gevoelens te verwoorden dragen leerkrachten bij tot het werken aan verbondenheid.
- Jongeren kansen geven om zich te ontplooien.
- Aandacht hebben voor de gekwetste jongere, de gepeste jongere. Actiepunten uitwerken om dit te voorkomen. Verbondenheid creëren kan hier preventief werken.
- Aandacht hebben voor negatief gedrag. Door deze jongeren positief te benaderen kan je hem/haar leren de band met zichzelf weer op te nemen.

Verbondenheid met dingen en materialen

- Waarom wil Jan alleen maar met zijn hamer werken? Waarom draagt Lies zoveel zorg voor haar schooltas? Waarom slaat Karel zo hard met de WC-deuren van de school? Het verschil zit in de (on)verbondenheid die Jan, Lies en Karel met deze voorwerpen voelen. Omdat Jan zijn hamer zelf heeft gemaakt, heeft dit voorwerp voor hem een extra betekenis gekregen. Hij voelt er zich sterk mee verbonden: het is zijn hamer. Karel daarentegen wil niet liever dan thuis zijn of op straat bij zijn vrienden. De school zegt hem niets, hij voelt zich niet verbonden met dit gebouw. Daarom ziet hij ook niet het kwaad in van zijn actie. Voor hem is die deur maar een stuk hout, dat vervangen zal worden als het stuk is. Toch zal diezelfde Karel de deur van zijn eigen kamer wel zachtjes en zorgvuldig sluiten, omdat dan de deur een doorgang vormt naar de plaats waar hij geborgenheid vindt, waar hij zichzelf kan zijn.
- Wanneer je je verbonden voelt met een voorwerp, krijgt dit een extra waarde, waardoor je dit ook met zorg zult behandelen. Wanneer mensen verbondenheid wordt aangeleerd met voorwerpen en materialen, zullen ze dit zelf ook met veel meer respect en zorg behandelen. Hetzelfde geldt voor de orde en netheid van klassen en lokalen.
- Jongeren betrekken bij de inplanting van de groenvoorziening van de school. Hen laten helpen bij het planten, hen uitleg geven over de struiken en de planten, ...
- Jongeren inzicht geven in de zorg die er besteed is aan het inrichten van lokalen en het maken van materiaal.
- Iemand van het onderhoudspersoneel laten getuigen van de zorg die zij hebben om de leerlingen in een propere school te laten les volgen.

Intergenerationele verbondenheid

- In de zoektocht naar zichzelf komt vaak de vraag naar het verleden, naar de afkomst, naar de voorouders aan bod. Het belang van de traditie wordt hier duidelijk. Gewoontes worden van generatie op generatie doorgegeven. We nemen ze over omdat we zo onze verbondenheid met de vorige generaties ervaren. Het is een veruiterlijking van de intergenerationele verbondenheid. Wanneer die tradities zouden verdwijnen, vermindert ook de dimensie van de verticale verbondenheid.
- Het belang van de verbondenheid over de generaties heen drukt zich o.m. uit over hoe een school met de ouders van leerlingen omgaat. Hoe groot is de drempel voor ouders om contact op te nemen met de school of een van de leerkrachten? Hoe welkom zijn ouders op school? Worden ouders alleen geroepen wanneer er problemen zijn of als er gewerkt moet worden?
- Het is mogelijk om bij bepaalde gelegenheden ouders uit te nodigen in de klas.
- Het feit dat een school aangepaste procedures ontwikkelt (post, oudercontact, ...) voor kinderen van nieuw samengestelde gezinnen, bevestigt het belang van de relatie met de oorspronkelijke ouders.
- De week van de bejaarden, een interview met de grootouders, ... kan leerlingen bewust maken van het feit dat ze in een familietraditie staan.
- Verliesmomenten (overlijden van een van de ouders of grootouders) zijn uitgelezen kansen om aandacht te besteden aan de verbondenheid over generaties heen. Het gedenken van de overledenen ter gelegenheid van Allerheiligen biedt eveneens die mogelijkheid.

Eén-één relaties

- In de verschillende levensfasen probeert de mens zich te verbinden met andere mensen. Jongeren doen dit thuis, op school, in de jeugdbeweging, ... Deze horizontale verbondenheid, gericht op één of enkele mensen, is zeer bepalend voor de groei van de mens naar geluk, naar voldoening in zijn leven.
- Koppelwerk in klasverband, per twee samenwerken aan een project, het verbeteren van elkaars taken, zijn even zoveel kansen om leerlingen te stimuleren en te leren met één medeleerling een (samenwerkings)relatie aan te gaan.
- Aandacht voor relationele- en seksuele opvoeding draagt bij tot de opvoeding tot verbondenheid.
- Oud-leerlingen geven vaak aan dat de band met een specifieke leerkracht (die niet altijd rimpelloos was) voor hen vaak het verschil heeft gemaakt en heeft bijgedragen tot hun verdere groei. Een vertrouwensband met een leerkracht kan jongeren versterken om ook andere één op één relaties aan te gaan.
- Jongeren in een conflictsituatie ondersteunen en helpen om dit conflict zelf uit te praten en op te lossen. Wanneer jongeren hun ongenoegen tegenover elkaar kunnen uitspreken, groeit er veel sneller terug een band van verbondenheid, dan wanneer een leraar dit oplost. Dit is niet altijd mogelijk. Soms is een afkoelperiode noodzakelijk. De leerkracht kan dan eerst de partijen apart bij zich roepen om hen inzicht te helpen zoeken in hun eigen gevoelens en ergernis naar de andere toe, zodat ze deze beter en correcter naar elkaar toe kunnen verwoorden. De leraar schept dan een context waarin de partijen elkaar kunnen benaderen.

Deel uit maken van een klasgroep met leeftijdgenoten

- Het intensieve onderlinge contact onder leeftijdgenoten heeft belangrijke functies. In de leeftijdsgroep kunnen sociale vaardigheden geoefend worden. Bijvoorbeeld discussiëren, zichzelf presenteren, assertief zijn, vriendschap beleven en omgaan met conflicten. Ook biedt de leeftijdsgroep de mogelijkheid te experimenteren met sociale rollen zonder dat daar direct duurzame verplichtingen aan vast zitten. Bijvoorbeeld leiding geven, organiseren, bemiddelen bij ruzies. In de leeftijdsgroep komen jongeren direct in aanraking met uiteenlopende waardepatronen en kunnen ze leren een eigen standpunt te bepalen inzake onderwerpen als relaties en seksualiteit, kinderen krijgen, euthanasie, zelfdoding, discriminatie, zingeving en geloof. Ten slotte kan de leeftijdsgroep steun geven aan het ontwikkelen, versterken en handhaven van het zelfvertrouwen en het gevoel van eigenwaarde. Vriendschappen spelen een nog belangrijkere rol in de identiteitsontwikkeling van jongeren. Vooral in de adolescentie zijn vriendschappen soms erg intens. In onze samenleving neemt vriendschap voor veel mensen zelfs de functie over van verwantschap.
- De klastitularis heeft een eigen verantwoordelijkheid en eigen mogelijkheden om te werken aan verbondenheid in een klas.
- Een titularisuur, klasgesprek, sfeer bevorderende activiteiten op klasniveau ... zijn gelegenheden om aan verbondenheid te werken.
- Leerlingen kunnen betrokken worden bij het opmaken van regels en afspraken in de klas. Zo wordt aan een veiligklimaat dat verbondenheid mogelijk maakt, gewerkt.
- Een leerkracht (titularis) kan afspreken om met een bepaalde frequentie (maandelijks) samen met gans de klas te eten (in de klas of in de eetzaal). Leerkrachten en leerlingen kunnen samen sporten.

- Bij een conflict tussen een leerkracht en een leerling of een klasgroep is de leerkracht conflicteigenaar. Het komt hem toe dit conflict zorgvuldig af te ronden zodat er verder samengewerkt kan worden.
- Allerlei vormen van groepswerk kunnen bijdragen tot het samenwerken en beleven van verbondenheid.
- Door leerlingen per drie zorggroepjes te laten vormen om, indien nodig, voor elkaar nota's bij te houden, krijgt verbondenheid gestalte.
- Heel wat parascolaire activiteiten dragen impliciet of expliciet bij tot het opvoeden tot verbondenheid: sportcompetities tussen klassen, speelplaatsanimatie, leerlingentoneel, fietstochten, kampen, ...
- Tijdens bezinningsdagen of vriendschapsdagen kan er expliciet aan verbondenheid gewerkt worden.
- Attenties bij verjaardagen zijn uitdrukking van verbondenheid.
- Er een aandachtspunt van maken om elk kind per week minstens een keer te bevestigen. Zo creëer je een positieve sfeer van verbondenheid.
- De klasgroep zelf een activiteit laten organiseren: van het zoeken waar de school-uitstap naar toe gaat, over het leggen van de nodige contacten en de activiteit beleven tot het bedanken van de tussenpersonen en het evalueren. Bij het evalueren ook oog hebben voor de verbondenheid binnen de groep.
- Hoe groter de verbondenheid tussen leerlingen onderling en tussen de leerlingen en de leerkracht, hoe groter de bereidheid om verantwoordelijkheid op te nemen. Werken aan een positief klasklimaat komt de ontwikkeling van de leerlingen ten goede.

Behoren tot een opvoedingsgemeenschap

- Wanneer een school een echte opvoedingsgemeenschap vormt, draagt ze reeds bij tot het opvoeden tot verbondenheid. In welke mate is er sprake van een reële verbondenheid in en tussen de verschillende groepen die met een school verbonden zijn: leerlingen, ouders, salesiaanse gemeenschap, leerkrachten, ondersteunend personeel, logistiek personeel en directie. Zo gaat er een getuigende kracht uit, ook in het perspectief van verbondenheid, van de manier waarop een school met het onderhoudspersoneel omgaat en hun werk waardeert.
- Een school kan verbondenheid als een jaarthema naar voor schuiven.
- Een positief, opvorderend schoolklimaat dat stoelt op een vertrouwensrelatie tussen volwassenen en jongeren draagt bij tot de groei van deze laatsten.
- Een belangrijke ervaring in het kader van opvoeden tot verbondenheid is de ervaring van leerlingen dat leerkrachten hen niet laten vallen, ook niet na een conflict.
- Een school met duidelijke omgangsvormen en regels die gelden voor iedereen biedt houvast en veiligheid die leerlingen de mogelijkheid biedt om relaties aan te gaan.
- In de marge van het klasgebeuren zijn er in de school ook heel wat kansen om aan verbondenheid te werken: scheidsrechters in de klassencompetitie, leerlingenraad, mini-onderneming, koor, leerlingentoneel, koor, muziekgroep, middagspel, Welzijnszorg en Broederlijk Delen, happenings, feesten en activiteiten, oudere jaars geven bijlessen, ...
- Wat leerkrachten en leerlingen samen kunnen doen ook effectief samen doen: samenwerken bij opendeurdagen, eetdagen, samen vieren, rouwen, bidden, ...
- Er wordt ook aan verbondenheid gewerkt door het 'goede nieuws' in de school te verspreiden: resultaten van sportwedstrijden, viering van kampioenenploeg, ...

- Tegen de achtergrond van een almaar terrein winnend individualisme is het wenselijk dat de school de kansen om samen dingen te doen vermenigvuldigt en promoot.
- Het symbolisch leiderschap van de directie en van leerkrachten is een belangrijke hefboom om verbondenheid binnen de school te creëren. Het gaat dan om zaken als aanwezigheid (kwaliteitsvol) bij sportactiviteiten, projectdagen, kerstvieringen, pastorale activiteiten, ...
- Een opvoedingsgemeenschap krijgt ook gestalte doorheen een aantal tradities en vaste gewoonten: herfstreceptie met de gepensioneerde collega's, Sint-Niklaas, Sint-Elooi, Kerstfeest, Don Boscofeest, etentje met de collega's, ...
- Werken aan een opvoedingsgemeenschap kan soms zelfs schooloverschrijdend gebeuren met andere scholen (ook basisscholen) op eenzelfde campus.
- Het schooltijdschrift, de opbouw van de website, ... kunnen instrumenten zijn om te groeien tot een opvoedingsgemeenschap.
- De oud-leerlingen werking is een specifiek aanbod rond verbondenheid.
- Door het verspreiden van het tijdschrift Don Bosco Vlaanderen nodig je de leerlingen en hun ouders uit om toe te treden tot een breder Don Boscoverband.
- Momenten voorzien in het schooljaar waar grotere groepen samen zitten: bv morgenwoordjes, vieringen, ...
- Het positief formuleren van de leefregels op de school.
- Daadwerkelijke vormen van inspraak voorzien in de school: leerlingenparticipatie statutair vastleggen.
- Ook eens het onderhoudspersoneel of administratief personeel uitnodigen om mee aanwezig te zijn bij een activiteit, bv klasuitstap, ...
- Werken aan verbondenheid op het niveau van de school/opvoedingsgemeenschap veronderstelt een systematische en procesmatige aanpak.
 - ▶ 1ste stap: stil staan bij de huidige schoolcultuur en deze doorlichten vanuit het perspectief verbondenheid. Deze evaluatie van de huidige schoolcultuur dient op elk niveau te gebeuren via een vooraf uitgewerkt model.
 - ▶ 2de stap: actieplan ontwikkelen om gericht de verbondenheid binnen de schoolcultuur te bestendigen en/of te bevorderen. Dit actieplan moet voldoende concreet zijn: doelstellingen, betrokkenen, rollen, tijdspad, evaluatie, ...
 - ▶ 3de stap: evaluatie van het afgelegd traject en eventueel nieuwe actieplannen ontwikkelen.
- Werken aan verbondenheid binnen de eigen groep. Zoeken naar wegen van verbondenheid binnen het klasteam, binnen de jaargroep, binnen het vakteam, binnen de leerkrachtengroep, ... Dit is nodig om je als individu in te kunnen zetten voor meer verbondenheid in de school. Inzet wordt verhoogd als je het gevoel hebt dat men je steunt. We steunen gemakkelijker mensen bij wie we een goed gevoel hebben, die we respecteren, met wie we ons verbonden voelen.

Maatschappelijke verbondenheid

- Ieder mens maakt ook deel uit van de samenleving. Het deel uitmaken van een groter geheel, zich verbonden weten met een groep, biedt de mens veiligheid en geborgenheid. Ieder mens vraagt naar een wij-gevoel. Als aan dit gevoel voldaan wordt, voelt het individu zich sterker, standvastiger.
- Elke gemeenschap, elke groep heeft zijn eigen rites, gewoontes en tradities. Deze vormen een veruiterlijking van het groepsgebeuren, van de verbondenheid binnen de

groep, tussen de leden van de groep. De elementen die de ziel vormen van de groep krijgen een uiterlijk kenteken en karakter. Ze zijn het symbool van de groepsverbondenheid. Mensen hebben nood aan deze symbolen. Waar deze tradities en rites dreigen te verdwijnen, ontstaat ook het gevaar dat de groepsverbondenheid verloren gaat.

- De school als samenleving met zijn rechten en plichten, afspraken, regels, inspraakmogelijkheden, ... is een oefenplaats voor het groeien in maatschappelijke verbondenheid.
- De maatschappelijke betrokkenheid van leerlingen kan worden aangescherpt in specifieke vakken: geschiedenis, aardrijkskunde, economie, MAVO, PAV, godsdienst, ...
- De maatschappelijke verbondenheid van leerlingen wordt gestimuleerd wanneer vakken aansluiten bij de actualiteit en de leerlingen aangezet worden om hierbij kritische vragen te stellen (verkiezingen, politiek, ...). Deze werkwijze kan bij leerlingen een drang naar meer inzicht in de bredere en meer complexe samenhang wakker maken of misschien zelfs tot een persoonlijk engagement stimuleren (Amnesty International, Greenpeace, milieugroepje, vastenactie, acties voor welzijnszorg, ...).
- Bepaalde lesonderwerpen lenen zich tot een ethisch of filosofisch debat: hoe kunnen wij ons inzetten voor een betere wereld? In hoeverre kunnen we een samenleving opbouwen zoals we dat willen? Hoe moet een samenleving omgaan met diversiteit? Met dit soort vragen stimuleert men de leerlingen na te denken over belangrijke sociale thema's en stimuleert men hun maatschappelijke verbondenheid.
- Een aantal parascolaire activiteiten dragen eveneens bij tot een maatschappelijke betrokkenheid: mini-ondernemingen, leerlingenparlement, mondiale vorming, duiding rond een advents- en/of vastenactie.

Verbondenheid met het mysterie, het transcendente, de Andere

- Deze vorm van verbondenheid is de grond voor onze verbondenheid met de ander, zichzelf, met de materiële en sociale omgeving. Elke omgang met zichzelf, de natuur en andere mensen wordt gekleurd door het zich verbonden weten met het mysterie. Deze verbondenheid geeft de mens zekerheid in zijn onzekere bestaan. Het geeft hem betekenis aan zijn leven, een doel. Ieder mens heeft immers zijn eigen levensstroom die zich een weg zoekt in de bedding van het leven. Wie zich verbonden voelt met het mysterie of met de Andere, kan zijn leven in zijn volle betekenis laten stromen.
- Bezinningsdagen, bezinningsmomenten, vieringen allerhande, andere schoolpastorale activiteiten, ... kunnen het transcendente aanwezig stellen en de leerlingen uitnodigen om ook hier een band mee aan te gaan.
- Wanneer men de leerlingen een ervaring van een geloofsgemeenschap kan laten ervaren nodigt dit niet alleen uit om verbondenheid met en binnen die gemeenschap te ontwikkelen, maar tevens om een relatie met God te overwegen.
- Met de jongeren durven filosoferen over het bestaan en het waarom der dingen.
- Vanuit je eigen geloofsverhaal je geloof ter sprake durven brengen.
- Ook durven stilstaan bij twijfels en vragen.
- Durven stilstaan bij dood, ziekte en ouder worden.

5. Vakoverschrijdende eindtermen

Opvoeden tot verbondenheid wordt in ons opvoedingsproject onmiddellijk verbonden met het doel opvoeden tot verantwoordelijkheid. De ene groep doelen staat in direct verband met de andere, zelfs zodanig dat je de vraag kan stellen wat eerst komt. Die vraag is eigenlijk irrelevant. Immers door jongeren bewust te maken van de levensnoodzakelijke verbondenheid met hun ouders, een partner, vrienden, het hele sociale netwerk dichtbij maar ook mondiaal, met de natuur, en in onze visie ook met een ons overstijgende Andere, krijgt hun verantwoordelijkheid een diepere dimensie.

Verbondenheid wordt ook uitgedrukt in het woord religie. Via deze religieuze dimensie wordt de band gemaakt naar opvoeden tot zingeving. We zullen dan ook, wanneer we op zoek gaan naar aanknopingspunten in de vakoverschrijdende eindtermen, in belangrijke mate op dezelfde doelen terugkomen.

- **Sociale vaardigheden** zijn gedragingen waarover jonge mensen moeten beschikken om op een efficiënte en opbouwende wijze deel te kunnen nemen aan het sociale leven. Het zijn die competenties die ze nodig hebben om verantwoordelijkheid te kunnen opnemen in de relaties en sociale groepen waarin ze nu en later leven.

In de eindtermen voor sociale vaardigheden van de tweede graad komt de verbondenheid met anderen expliciet ter sprake onder de hoofding 'Zorg dragen voor relaties' met doelstellingen als: de leerlingen kunnen het belang aangeven van bepaalde kenmerken van relaties; de leerlingen kunnen aangeven dat men binnen een relatie keuzes maakt en dat men een relatie vorm geeft op basis van inzicht in haar kenmerken; de leerlingen oefenen zich in het opbouwen en onderhouden van een relatie; de leerlingen accepteren verschillen en hechten belang aan respect en zorgzaamheid binnen een relatie.

In de derde graad formuleert de derde eindterm: 'De leerlingen kiezen bewust relatievormen, rekening houdend met contextelementen zoals de situaties en de partners'.

- De verbondenheid met de volkeren en mensen over de hele wereld krijgt de volle aandacht in de eindtermen voor **opvoeding tot burgerzin** van de derde graad:

De leerlingen kunnen met enkele voorbeelden aantonen dat de mondiale dimensie in onze samenleving steeds explicieter wordt op o.m. politiek, economisch en cultureel vlak en dat deze evolutie voordelen biedt maar ook problemen en conflicten oplevert. De leerlingen kunnen de complexiteit van internationale samenwerking toelichten aan de hand van concepten onderlinge afhankelijkheid, beelden en beeldvorming, sociale rechtvaardigheid, conflict en conflicthantering, verandering en toekomst. De leerlingen kunnen aangeven, dat er verschillende opvattingen zijn over welvaart en over de herverdeling van deze welvaart. De leerlingen zijn gevoelig voor het belang van persoonlijke inzet voor de verbetering van het welzijn en de welvaart van de wereld.

- De **gezondheidseducatie** wil jonge mensen verbondenheid met en verantwoordelijkheid voor het eigen lichaam bijbrengen, hen verantwoordelijk maken voor een eigen gezonde en actieve levensstijl, hen verantwoordelijk leren omgaan met relaties en

seksualiteit, hen bewust te maken voor hun verantwoordelijkheid voor de zorg voor anderen, zieken en gehandicapten.

- De **verbondenheid met natuur** komt in de tweede graad ter sprake in de eindtermen voor milieueducatie. De leerlingen voelen de waarde aan van persoonlijke natuurbeleving en het genieten van natuur en landschappen. De leerlingen beseffen dat mensen met andere historische, socio-economische of culturele achtergrond de natuur en een landschap anders kunnen ervaren. De leerlingen zijn bereid zich in te zetten om de biodiversiteit en de waarde van een natuurgebied en van een landschap te behouden.

In de derde graad wordt verwacht dat de leerlingen bereid zijn ethische normen te hanteren ten opzichte van scenario's van bijvoorbeeld economische groei, welvaartsontwikkeling, demografische evolutie en biotechnologische ontwikkeling.

- Als geëngageerde leraar in een Don Boscoschool funderen we deze eindtermen vanuit de religieuze dimensie waarnaar we in het begin verwezen. Wij weten dat we een heel bijzondere plaats innemen in de schepping, dat we er een wezenlijk onderdeel van zijn, wat ons er medeverantwoordelijk voor maakt. We geloven ook dat we aan elkaar gegeven zijn als broers en zussen van één en dezelfde Vader. Het is omwille van onze fundamentele banden met mensen dichtbij (in relaties) en veraf (in mondiale afhankelijkheid), dat we deze verbondenheid gaan cultiveren en er verantwoordelijkheid voor opnemen.

(met dank aan Jef Mesens)